

тично всі предстоятелі української унійної церкви та православні владики) – усе це є історія українського народу й української державності.

Ми повністю розділяємо прагнення польської сторони щодо збереження та належного пошанування історичної спадщини свого народу й також прагнемо зберегти велику спадщину власного народу: наші собори, церкви та каплиці, наші кладовища й окремі могили, пам'ятники, будівлі та місця значимі для історії України.

Список використаних джерел та літератури

1. Волинь і Холмщина 1938–1947. Польсько-українське протистояння та його відлуння : дослідж., док., спогади. – Львів : [б. в.], 2003. – С. 29.
2. Надбужанщина, Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Каміначинна, Холмщина і Підляшшя : Історично-мемуарний зб. Т. 1. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Об'єднання надбужанців, 1986. – С. 9.
3. Макар Ю. Українсько-польське протистояння на Холмщині: Причини, характер, наслідки. Волинь і Холмщина 1938–1947. Польсько-українське протистояння а його відлуння : дослідж., док., спогади. – Львів : [б. в.], 2003. – С. 85.
4. Hrywna I. Cerkiew prawosławna na Chełmszczyźnie i Południowym Podlasiu w Dwudziestolecium międzywojennym / I. Hrywna // Краківські українознавчі зошити. – Краків : [б. в.], 1993. – С. 358.
5. Слободян В. Церкви Холмської єпархії / В. Слободян. – Львів : [б. в.], 2005. – С. 31.
6. Процюк В. Книга пам'яті / В. Процюк. – Львів : [б. в.], 1996. – С. 275–277.
7. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі / В. Сергійчук. – Тернопіль : [б. в.], 1997. – С. 63.
8. Urban K. Materiały do rowojennych dziejów cerkwi prawosławnej na Podlasiu / K. Urban // Над Бугом і Нарвою. – Більськ Підляський : [б. в.], 1993. – № 1. – С. 8.
9. Urban K. W przededniu Akcji «Wisła» / K. Urban // Над Бугом і Нарвою. – Більськ Підляський, 1994. – № 6. – С. 22–24.
10. Документ № 6 від 1 серпня 1947 р. // Процюк В. Книга пам'яті / В. Процюк. – Львів : [б. в.], 1996. – С. 184–185.

Віталій Стрільчук

Операція «Вісла»: перебіг, наслідки, сучасні оцінки

Друга світова війна була трагічною сторінкою в історії Європи й спричинила чимало не менш трагічних наслідків: міжнародних конфліктів, депортації тощо. Після закінчення війни державні кордони набули нових кшталтів, великі національні групи опинилися поза межами своїх національних держав. Українсько-польські переселення є однією із найтрагічніших сторінок серед злочинів комуністичного режиму. У статті розглянуто операцію «Вісла» та наукові оцінки депортацій українців із Польщі до УРСР. Сучасні оцінки істориків й політиків двох країн не є тотожними, однак спостерігається помітна тенденція до їх наближення.

Ключові слова: Польща, Україна, депортація, переселення, державні кордони, Друга світова війна, операція «Вісла».

Стрільчук Віталій. Операція «Вісла»: ход, последствия, современные оценки. Вторая мировая война была трагической страницей в истории Европы и привела к не менее трагическим последствиям: международным конфликтам, депортациям. После завершения войны государственные границы приобрели новые очертания, большие национальные группы оказались за пределами своих национальных государств. Украинско-польские депортации стали одной из трагических страниц преступлений коммунистического режима. В статье рассматриваются операция «Висла» и научные оценки депортаций украинцев с Польши в УССР. Современные оценки историков и политологов двух стран не есть одинаковыми, но наблюдается заметная тенденция к их сближению.

Ключевые слова: Польша, Украина, депортация, переселение, государственные границы, Вторая мировая война, операция «Висла».

Strilchuk Vitali. Operation «Wisla»: Course, Impact Current Ratings. World Vina was a tragic page in the history of Europe and caused a lot of no less tragic consequences of ethnic, deportation, etc... After the war, national borders have become like new, large national groups were outside the national states. Ukrainian-Polish migration is one of the most tragic pages among the crimes of the communist regime. In this operation «Wisla» and scientific

evaluation of deportations from Poland to Ukrainian SSR. Current estimates and politicians of both countries are not identical, but there is a marked tendency to approach them.

Key words: Poland, Ukraine, deportation, migration, borders, World War II, Operation «Wisla».

Операція «Вісла» – злочинний захід польського комуністичного режиму проти українського населення на окупованих Польщею українських етнічних землях. Його суть полягала в примусовій депортації українців з Лемківщини, Посяння, Підляшшя й Холмщини на територію в західні та північні частині Польської держави, що до 1945 р. належали Німеччині.

Кордон, установлений між Польщею та УРСР 26 липня 1944 р. не задовольнив ні поляків, ані українців, оскільки поляки сподівалися зберегти свої володіння в межах Львова й Прикарпаття, а українці – приєднати до УРСР Холм, Перемишель, Лемківщину. Саме тому новий кордон, по суті, не влаштував жодну зі сторін [1, 216].

Тому 9 вересня 1944 р. між комуністичними урядами УРСР і Польщі підписано угоду про взаємний обмін населенням у прикордонних районах. Згаданий документ стосувався як поляків і євреїв польського походження, які згідно з новим кордоном, опинилися на території України, так і українців у Польщі. У першій статті договору, зокрема, зазначалося, що переселення є добровільним й примусове виселення не може застосовуватися ні прямо, ні опосередковано. Договором передбачено розпочати евакуацію 15 жовтня 1945 р. Перший транспорт із поселенцями відправлено згідно з планом, але кількість бажаючих переселятися з кожним днем ставала все меншою. Тому терміни переселення кілька разів продовжували.

У перші місяці переселення з Польщі виїжджали ті українські родини, які втратили своє майно та господарство через лихоліття війни, а також які боялися переслідувань із боку польського підпілля. Отже, до 3 вересня 1945 р., згідно зі статистикою, переселилося близько 221 тис. осіб, що складало менше 50 % від запланованої кількості.

Незабаром добровільний принцип переселення був грубо порушений. Аналіз документів доводить, що так звана «добровільна» евакуація українців на територію УРСР із самого початку була приречена на провал. Справа в тому, що українці, які проживали на території Перемишльського, Любачівського, Лежайського повітів, не мали жодного наміру будь-куди переселятися, оскільки вважали ці землі споконвічно рідними. Тому саме на цих територіях розпочався антиукраїнський терор, що досяг свого апогею весною 1945 р. Впродовж весни-літа 1945 р. спостерігається помітна тенденція із загостренням цього питання з боку польських властей. Саме тому 20 вересня 1945 року в Києві було підписано польсько-український протокол, згідно з яким терміни переселення продовжувалися до 31 грудня 1945 року.

Українці, як залишили Польщу на першому етапі переселенської акції, переважно були прихильниками лівих ідей, і саме ці особи переселилися на Україну до вересня 1945 р. Однак більшість українців Люблінщини, Лемківщини не хотіли переселятися й зверталися до польських властей із зустрічними пропозиціями: визнання поляками автономії українського населення Польщі в політичному, культурному та релігійному відношеннях. Зокрема, саме таку програму мали селянсько-робітничий комітет Лемківщини й український громадянський комітет Перемишля. Мотивація відмови від переселення простежується доволі різна, але найчастіше звучали побоювання тоталітарного сталінського режиму, можливих репресій та колективізації.

24 липня 1945 р. у Варшаві відбувається конференція присвячена «українському питанню». У її роботі узяли участь представники польського уряду та представники українських громад. Останні висловили одностайне бажання залишитися на свої місцях проживання, тобто в Польщі, апелюючи до урядовців тим, що переселення українців із їхніх етнічних територій, яке мало, за умовами угоди, носити виключно добровільний характер, уже відбулося, усі, хто бажав, уже переселили. Окрім того, українцями висунуто й низку вимог: дозвіл та відновлення українських шкіл, поширення амністії на членів ОУН УПА, гарантії українському населенню свободи віросповідання, припинення примусового переселення й ін. Польська влада зобов'язалася прийняти до уваги українські вимоги та виконати більшість із них, однак це відкладалося на час завершення переселенської акції.

Очікування на «добровільне» переселення остаточно провалилися на осінь 1945 р. Польська влада опинилася перед дилемою: визнати право українців залишитися в Польщі чи порушуючи принцип добровільного переселення, виселити їх із території Польщі із застосуванням сили. Якраз останній варіант і було обрано польським урядом.

Для швидкої й дієвої примусової депортації у Варшаві прийнято рішення використати військові підрозділи. 3 вересня в південно-східні райони Польщі вступили три дивізії піхоти Війська польського. Методи, які застосовувалися військовими до мирних українців, були жорстоким й часто кривавими. Відомі випадки повного знищення цілих українських поселень. Військовий терор тривав із вересня 1945 – до липня 1946 рр.

Польські адміністративні органи застосовували найрізноманітніші засоби для зростання масштабів переселення: позбавлення прав українців на землю, ліквідація рідного шкільництва, культурно-освітніх установ, греко-католицької церкви, проведення національних мистецьких заходів, руйнувалися православні церкви, усіяло заохочувалися акти глуmlinня з національних святинь українців [2, 222].

Керівництво радянської України, зі свого боку, теж прискіпувало поляків до переселення. Головний уповноважений уряду з питань переселення М. Підгорний у липні 1945 р. просив польський уряд виділити війська для евакуації українського населення до УРСР. Після втручання військ переселення активізувалося [1, 216].

Протягом жовтя 1944 – серпня 1946 рр., за різними оцінками, було переселено від 480 до 700 тис. осіб. Переселення й масові репресивні акції польського уряду щодо українського цивільного населення викликали закономірну рішучу протидію національно-патріотичних сил – Української повстанської армії та націоналістичного підпілля Організації українських націоналістів на території Закарпаття, що становило серйозну загрозу для існування тоталітарного режиму в цілій Польщі. У цих умовах польська комуністична влада, продовжуючи свою антиукраїнську політику, вирішила повністю виселити українське населення з його етнічних земель і розпорозити українську національну меншину в Польщі.

Українські історики називають різні цифри українців, що залишилися на території Польщі – від 150 до 220 тис. осіб. Навіть застосовуючи жорстокі репресії, польській владі не вдалося повністю очистити територію по лінії Керзона від українців. Ураховуючи той факт, що договір про переселення між ПНР та УРСР утратив силу по збіганню термінів переселенських акцій, а українська сторона не захотіла його продовжувати, поляки стали шукати шляхи остаточної ліквідації української меншини на території Польщі.

Перший секретар Польської об'єднаної робітничої партії В. Гомулка особисто виступив із підтримкою пропозиції уряду щодо виселення українців, які станом на кінець літа 1947 р. залишалися на території Польщі.

Польські агенти служби безпеки склали списки всіх українських та змішаних сімей, і станом на лютий 1947 року начальник генерального штабу Війська польського генерал С. Моссор уже мав готову концепцію подальшого очищення території Польщі від «непотрібних елементів».

Складений С. Моссором документ був лаконічним. У ньому, зокрема, йшлося, що «весною 1947 року буде проведено активну операцію «Вісла» по виселенню українців, що залишалися на території Польщі» на так звані, «поверені землі», де вони повинні швидко асимілюватися.

Офіційно польські власті наголошували, що акція «Вісла» виникла з потреби ліквідації загонів УПА, які діяли на території Польщі [3,12; 4].

Приводом до початку операції «Вісла» стала загибель 28 березня 1947 р. в районі села Яблонне (на шосе між Балигородом і Тісною) у бою з відділом УПА (ком.-майор С. Хрін) заступника міністра оборони Польщі ген. К. Свєрчевського. У цей же день на засіданні політбюро ППР прийнято рішення про цілковиту депортацію українського населення в новостворені на колишніх німецьких землях воєводства: Вроцлавське, Гданське, Ольштинське, Познанське й Щецинське. Переселенська акція мала чітко виражений політичний характер, тому що організувалася та керувалася вищим партійним керівництвом.

За рішенням ЦК ПОРП (Польської об'єднаної робітничої партії), створили військову групу «Вісла», до якої задучили 20 тис. польських військових. 28 квітня 1947 р. о 4.00 годині ранку шість польських дивізій (близько 17 тис. осіб) та відділи Корпусу безпеченьства публічного (назва органів польської служби безпеки) оточили місцевості, на яких компактно проживало українське населення.

Українцям наказано протягом 2–3 годин зібрати найнеобхідніші речі й під конвоєм рухатися до вказаної залізничної станції. Усіх депортованих осіб попередньо поділено згідно з рівнями лояльності чи нелояльності до наявного в Польщі режиму на три категорії – «А», «В» і «С».

Найбільш небезпечною вважали категорію «А», на збірних пунктах українці цієї категорії заарештовували й направляли під слідство. Із них вибивали потрібні свідчення, після чого їх судили військові суди оперативної групи «Вісла».

У категорію «В» віднесено тих, хто переходив у відданя військової розвідки. До категорії «С» польська влада віднесла осіб, яких можна було використати як інформаторів або таких, яких уважали відносно лояльними до польської влади [5, 163–165]. Згадані категорії осіб, відповідно до інструкцій, потрібно було «виокремити як підозрілих». На практиці це виявилось наказом щодо заарештовування й ув'язнення в таборі Явожно або, у кращому випадку, поселення в нові місця особливо категорій «А» та «В» – не більше однієї родини в одній місцевості.

Дослідникам поки що малодоступні архіви колишнього СРСР щодо цієї справи, однак, поза сумнівом, перебуває той факт, що операцію виселення погодили з керівництвом Радянського Союзу та Чехословаччини [2, 222]. У цей же час відділи НКВС і чехословацької армії заблокували східні й південні кордони Польщі від Бреста до Нового Сончу. Операцію «Вісла» проводили під безпосереднім керівництвом міністра оборони Польщі маршала Р. Жимерські та ген. С. Моссора. Депортаційні заходи проходили в три етапи: 1-й – із 28 квітня до 15 червня 1947 р. виселяли українців із повітів Лісно, Сянік, Перемишль, Ясло, Коросно, Любачів, Горлиці, Ярослав; 2-й – до 15 червня 1947 р. до 30 червня 1947 р. виселяли українське населення з повітів Новий Сонч, Новий Тарг, Томашів Любельський, Грубешів. Протягом третього етапу який тривав із початку липня 1947 р. до кінця жовтня 1947 р. виселено населення з решти повітів Закерзоння.

Станом на 31 липня 1947 р., за польськими даними, переселено 140 575 осіб, ув'язнено в концтаборі Явожно 3800 осіб, убито – 655, заарештовано – 1466 членів українського руху опору. Намагаючись прискорити асиміляцію переселенців, органи влади, звичайно, допускали переїзд в одну місцевість не більше 3–4 українських сімей. До кінця 1947 р. у місця, звідки депортовано українське населення, переселено близько 14 тис. осіб польської національності. Офіційно операція «Вісла» завершена 31 липня 1947 р., але депортації українців продовжено до пізньої осені. Переселення тривало і в 1948 р. Останні 32 українські родини виселено з повіту Новий Торг до Щецинського воєводства на початку 1950 р. [6].

Для непокірних, за рішенням ЦК ПОРП, створено концентраційний табір у Явожно. Лише в ньому утримувалося 3934 українців, 823 із яких – жінки та багато дітей [7]. По всій Польщі з цією метою створено спеціальні військові суди. За неповні три місяці суддівськими «трійками» засуджено 315 українців, із них 173 – до страти. Усього ж до смертної кари під час операції засуджено 342 українці [8].

Польська влада жорстоко карала тих, хто наслідуювався повертатися на свою предковичну землю. Жорстокі переслідування, заслання до спеціальних таборів, заборона залишати місця проживання без згоди адміністрації – усе це копіювало режим сталінських таборів для спецпоселенців. Комуністична польська влада забороняла українцям сповідувати свою релігію, навчати дітей рідної мови.

Не набагато в кращому становищі опинилися українці, переселені з Польщі та в УРСР. Для переселенців із Польщі на території УРСР не створювалося найелементарніших умов. На підтвердження цього слугує такий приклад: уповноважений із переселення Грубешівського району К. Сирош 18 січня 1945 р. змушений був вислати секретареві Волинського обкому КП(б)У І. Профатилову телеграму, в якій повідомив, що на станції Володимира-Волинського перебувають 330 переселенців із Польщі, які направлялися в Одеську область. У телеграмі вказувалося, що згадані переселенці перебувають із 10 січня під відкритим небом, тому що вагони для завантаження не виділяли [1, 216].

Українці погано проводилися і взаєморозрахунки за майно, яке переселенці залишали в Польщі. Станом на 1 березня 1946 р. розраховалися лише за 92 господарства. Незадовільно організовувалося постачання переселенців гасом, милом, сірниками. За підтримки влади вислови «забужанець» і «переселенець» перетворилися в лайливі слова. Чимало представників місцевої влади (вихідців зі східних областей) грубо ставилися до прибулих [1, 217].

Операція «Вісла» у повоєнний період була найжорстокішою серед багатьох репресивних польського прорадянського режиму щодо українського населення. Відповідальність за неї несуть тодішня польська комуністична влада, сталінський тоталітарний режим і керівництво УРСР, яке сприяло цьому злочину.

Остаточних підсумків потерпілих і жертв у ході військово-політичних дій акції «Вісла», на переконання багатьох сучасних істориків, не зроблено до цього часу. Львівський історик Ю. Сливка вважає, що «внаслідок акції «Вісла» із споконвічного українського краю було виселено на так звані «землі одзискане» понад 36 тисяч українських родин, що становило за різними підрахунками від 145 до 150 тисяч осіб». Ніяким міролом не можна обрахувати людських утрат, моральної дискримінації українців на місцях поневірянь депортованих українців упродовж довгих років, а також безповоротно знищену багату та унікальну матеріальну й духовну культуру українців, на долю яких випали важкі випробування в роки Другої світової війни та після її завершення.

Список використаних джерел та літератури

1. Ярош Б. Політичні аспекти акції «Вісла» / Б. Ярош // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків : зб. наук. пр. / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко ; за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : [б. в.], 2008. – С. 215–220.
2. Макар В. Акція «Вісла» й остаточне розв'язання української проблеми Холмщини та Підляшшя / В. Макар // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків : зб. наук. пр. / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко ; за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2008. – С. 221–228.
3. Drozd R. I. Ukraińcy w Polsce 1944–1989. W walce o tożsamość : dokumenty i materiały / R. Drozd, I. Hałagida. – Warszawa, 1999. – 312 s.
4. Miśło E. Akcja «Wisła» : dokumenty / E. Miśło. – Warszawa, 1993. – 214 s.
5. Акція «Вісла» : документи / упор. і ред. Є. Місило. – Львів ; Нью-Йорк : [б. в.], 1997. – 234 с.
6. Шлях перемоги. – 1995. – 16 груд.
7. Шлях перемоги. – 1995. – 4 берез.
8. Українська діаспора. – Київ ; Чикаго : [б. в.], 1993. – № 3.

Йосип Надольський

Примусові переселення населення західноукраїнських земель у 1940–1951 рр.: археографічний аспект

У статті висвітлено робота вчених з видання архівних документів, спогадів, що розкривають питання проведення на західноукраїнських землях у 1940–1951 рр. операцій із примусового виселення населення. Проаналізовано збірники документів з названої проблеми, які були надруковані в Україні, Росії й Польщі в останні десятиріччя.

Ключові слова: депортації, західноукраїнські землі, архівні документи, спогади, збірники документів.

Надольський Йосиф. Принудительные переселения населения западноукраинских земель в 1940–1951 гг.: археографический аспект. В статье освещается работа ученых с издания архивных документов, воспоминаний, раскрывающих вопросы проведения на западноукраинских землях в 1940–1951 гг. операций по принудительному переселению населения. Анализируются сборники документов с указанной проблемы, изданные в Украине, России, Польше в последние десятилетия.

Ключевые слова: депортации, западноукраинские земли, архивные документы, воспоминания, сборники документов.

Nadolskij Iosyp. The Forced Relocation of the Population of the Western Ukrainian Regions in 1940–1951: Archeographic Aspect. The article reveals the work of scientists with the publication of archival documents, memoirs, revealing issues of the Western Ukrainian regions in the 1940–1951 years, operations on the forced relocation of the population. The collections of documents with this problem, published in Ukraine, Russia and Poland in the last decade are analyzed.

Key words: deportation, western Ukraine regions, archival documents, memoirs, collections of documents.

Важливим напрямом дослідження історичних процесів, які розгорнулися на західноукраїнських землях із початком Другої світової війни, проведенням у регіоні політики радянізації, стала археографічна робота, підготовка до друку збірників документів, які тривалий час залишалися недоступ-